

Társas – társadalmi létünk tipikus aszimmetriái

REINHART KOSELLECK: AZ ASZIMMETRIKUS ELLENFOGALMAK
TÖRTÉNETI-POLITIKAI SZEMANTIKÁJA

Az emberi ismeretek szerveződését el-
lentétes értékek, tulajdonságok és tulajdo-
nítások alapján való orientálódásunk jel-
lemzi. Filozófiai szinten ezt pregnánsan
írta le mások mellett Platón. Szerinte az
igaz-hamis, jó-rossz, szép-rút artikulálja
a valóságot; a mindennapi tapasztalatok
pedig megerősíthetik: a jobb-bal, elől-
hátsó é.i.t. mintegy elrendezési lehetősé-
gekként működnek. Az érdemleges, mert
konstitutív felosztások egyike a szimmet-
rikus-aszimmetrikus szembeállítás. Mű-
alkotások komponálásának, természetes és
ember-konstruálta alakzatoknak, tárgyak-
nak éppúgy megkülönböztető jegye e di-
chotómia egyik eleme, mint pl. a társas
szerveződés szociális terepnumának.

Spillman és Spillman 1991-es kelezésű
tanulmányukban publikálták azon szel-
lemes és találó megállapításaikat, melyek-
ben az ellenségkép kialakulásának moti-
vumait és stációit vizsgáló meditációjuk
eredményeit summázták. Szerintük szub-

jektív természetű, nem racionális gyökerű
kiélelés során többek között a *mi* (pozi-
tív) és a *mások* (negatív), nekünk jó, nekik
rossz tömbjeibe soroljuk magunkat illetve
ellenségünket/ellenségeinket. Spillmanék
evolúciós érveket is felvonultató argu-
mentálásuk során hangsúlyozzák: „A kul-
turális evolúció kezdetével ... kialakult
a *szokatlan iránti érdeklődés* is, meg a vele
való megbirkózás képessége is. A szokat-
lant fenyegetőként is értékelhetjük, féle-
lemmel és agresszióval reagálva rá, de ér-
tékelhetjük érdekesnek is, ez pedig nyil-
vánvalóan elege a köztiagy ősi reakciójá-
nak, illetve az agykéreg újabb keletű, im-
már nem reflexszerű válaszának. Minden
azon múlik, milyen elegeben tartalmaz az
ellenségkép pusztán perceptuális, illetve
magasabb, kognitív komponenseket.”
(Spillmanék 1991-es írását vö.: K. R. Spill-
man – K. Spillman – „Ellenségkép és
konfliktuscuszamlás” *Magyar Tudomány*,
1992. 1.)

A szokatlan – azért is, mert más, mint
mi – fenyegető, akár agresszióval ille-
tendő, hozzánk képest ellenpólusként
felbukkanó társadalmi percepcióját Kosel-
leck meggyőző szemléjében érzékletesen
tipologizálja és értelmezi.

Koselleck a hellén-barbár, keresztény-
pogány, ember-embertelen ember kateg-
orizálás értékpreferenciáiról és konkrét tár-
sadalmi kontextusairól értekezik.

A felsorolt aszimmetriák döntő sze-
mantikai strukturálódásának legfontosabb

Jászóveg Műhely Kiadó
Budapest, 1997

tulajdonsága szerinte az, hogy a párok egyike, egyik komponense esetében nem esik egybe az önmegjelölés és az idegenek által alkalmazott elnevezés. (Az *anya-apa* pl. olyan univerzális jelölés, melyet azok is elfogadnak, sőt használnak, akiket illet, az *anya-tata* viszont olyan aposztrófálás, melyet az érintettek dehonesztálónak, pejoratívának érezhetnek.)

Koselleck úgy véli: számtalan, a kölcsönös elismerést lehetetlenné tevő ellenfogalom bukkan fel a históriában. Ezek esetében az idegen meghatározása „nyelvi kifosztást jelent, gyakorlatilag pedig felér egy rablással. Ekkor beszélünk aszimmetrikus ellenfogalmakról. Ezek ellentéte egyenlőtlen szembenállást fejez ki”.

Koselleck három említett fogalom-párja le kívánja fedni az aktuális emberiséget: totalizációs igényű tehát. Bemutatásuk során a szerző nem a történelmi milió sajátosságait óhajtja felvillantani – legalábbis immanens célja nem ez –, inkább az argumentáció jellemzőire koncentrálnak. Strukturális feltárása során a *hellén-barbár* szembeállítást poentírozandó kiemeli: a „hellén” ma már csak tipikusan históriai jelölésként, egy konkrét nép megnevezéseként funkcionál, míg a „barbár” mostanság is általánosabban használt. Annak idején azonban nem pusztán nem-görögök, hanem egyszersmind érthetetlen beszédűek, gyávaságuk, tanulatlanságuk é.i.t. miatt idegenek voltak a barbárok. Platón pl. a hellének barbárokkal történő elegyedését elfajulásnak ítélte, jogosnak állítván a természet által szükségszerűvé tett harcot ellenük. Arisztotelész hasonló vélemények adott hangot.

Ezen esetben etnocentrizmus megnyilvánulásával van dolgunk: a természet artikulálja ugyanis az idegenek olyatén lebecsülését, amely később „újra és újra megjelenik az etnikai, a rendi, a nemzeti vagy az állami cselekvési közösségek egyszerű

duális” kódolásaként. A barbárok és a hellének kulturális szintje aszinkron volt; a két kategória által kialakított antitézis persze (Nagy Sándortól kezdődően) átalakult – egyre kevésbé téri, mindinkább horizontális tagolás biztosítására szolgált. Tudniillik hellén lehetett mindenki, aki beszélt a görög nyelvet, s ezáltal is műveltnek ítéltetett, szemben a műveletlen barbárokkal. A szembeállítás elveszítette tehát közvetlen politikai funkcióját.

A cinikusok értelemszerűen fordítottak a bemutatott kategóriák értelmezésén: ők a természetben élő, civilizációtól távoli embereket állították piedesztálra. (Folytatóikként gondoljunk a „nemes lelkű pogányok”-ra, a „jó vadember”-re – a jezsuiták és a felvilágosítók frazeológiájának releváns elemeit felidézve!)

Cicerónál pedig a kettősség triáddá szélesült: a rómaiak, hellének – barbárok hármásával.

A keresztények megjelenésével a hellén-barbár dualitás idejétmúlttá vált, tudniillik a keresztények merőben új szemantikai szerkezettel hozták létre ellenfogalmaikat. Antitézisként ez Pál apostol véleménye, aki hívőkről és hitetlenekről beszél – a hitetleneket a kegyelemnélküliséggel és a hamisság által fogollyá tettek minősítéssel illetvén. Az ő kirekesztése felettébb markáns és dehonesztáló: aki el akarja kerülni az örök kárhozatot, annak kereszténnyé kell lennie szerinte. Elrendezése – eltérően a hellén-barbár beosztástól – nem térbeli, hanem időbeli: aki a jövőre, az új világra apellál, az kereszténnyé válik.

A keresztény hit terjedése révén a többistenhívő hellének pogányok lettek; a hellén szinonimája a hitetlen. A *barbár* és a *hellén* konvergál. Ugyanakkor az átmenet minden további nélkül lehetséges, hiszen pl. Augustinus szerint „nem minden bűn tehető jóvá, de senki sem válhat jóvá, aki előtte nem volt rossz”.

Egyfajta sajátos misszió eredményeként lehetősége szerint mindenki keresztény; s miután csakugyan keresztény lesz, pogányságához többé nem térhet vissza, eretnekké viszont válhatik ... (Aquinoi Szent Tamás ezért intoleránsabb az eretnekekkel; hiszen aki pogány, az nála az Istenhez vezető út előtt áll, azaz reményteljes, aki azonban eretnek, az már kitért az Istenhez való közelítés elől.)

A kereszteshadjáratok folyamánként a pogány, mint *par excellence rossz „nemességre”* is szert tehet, épp azért, mert valaha pogány volt ugyan, de lehetőség szerint megtéríthető.

A kereszténység fogalomépítése spiritualizálás is: a világi ember ellentettje a keresztény, aki Gergely érvelése alapján a „király” címmel egyedül illelhető adekvát módon.

A modern keresztény tapasztalat bizonyos fokig megtöri a spiritualizálást, lazír a transzcendáláson – e világot elutasítja, egyszersmind igényt is tart rá.

Koselleck azt állítja: a görögök és a barbárok, a keresztények és a pogányok konfrontálata az emberiséget, az emberi nemet totalitásként dichotomizálta. Az emberiségnek mint az ember-nemember, felsőbbrendű és alsóbbrendű ember szétválasztása és szembeállítására viszont *politikai* beágyazottságú megkülönböztetés. Használhatóságát Amerika felfedezése, a Föld globalitásának a perceptualizálása engedte meg – más-más vallások térfoglalása miatt is a „földi istenek” léptek elő mint a történelmi folyamatok hiposztázált cselekvő alanyai. Mondhatjuk tehát: az „emberiség” immár politikai fogalomként konstruálódik.

Uralkodó vallás hiányában az ésszerűnek és erényesnek tekintett ember eltérő mintázataként mutathatjuk be a nem-embert: pl. gépként. Ennek a metaforának az interpretációja a polgári viszonyoknak hála

kizsákmányolt és működtetett (dolgoztatott) ember és az őt megfizető individuum közötti eltérést summázhatja. Az emberiség itt az elnyomottakkal lesz azonosítható. Vagy: a rabszolga mint ember, s a fejedelem mint nem-ember karikírozásával „a felvilágosodás hívei sokat variáltak a király és az ember közötti antitezist”.

A „felsőbbrendű ember” jelölése az antik hőskultuszban jelent meg, ám a keresztényekre alkalmazva új, immár vallási tulajdonításra tett szert: Luthernél főnévvé lett az „übermenschlich” – *felsőbbrendű*, mert istenhívő és keresztény szubjektumot aposztrofál. A Sturm und Drang mozgalom a felsőbbrendű embert embertelen emberként negligálja, s a Napóleon-kultusz érája után ez a mentalitás nyilvánul meg pl. Goethenél is, aki a felsőbbrendű emberit a nem-emberrel felelteti meg; tudniillik szerinte mindkettő istentelen és világtalan.

Marx a jövő „totális emberére”, Dosztojevszkij pedig a „teljes emberre” apellál.

Az Übermensch igazi karrierje Nietzschenek hála a múlt század végén köszönt be: ő célként nem az emberiséget, hanem a felsőbbrendű embert tétélezi. Eme paradigma alapján koncepcionálhatja a német nemzeti szocialisták mozgalma az alsóbbrendű ember kiirtását. Látszólag tudományos axiómák mentén (testi, fizikai tulajdonságok, faj- és jellegspecifikumok) olyan nyelvi manipulációnak lehetünk tanúi, amelyek az árja illetve nem-árja szembeállítást igyekeznek verifikálni. A *nem-árja* felettébb képlékeny, negatív alakzat: zsidókat éppúgy nem-létezőkké avanzsálhat, mint bárki mást, akit a hatalom negálni kíván.

Koselleck konklúziója szerint: „Mindaddig, amíg a cselekvő közösségek magukba fogadnak és magukból kizárnak embereket, létezni fognak aszimmetrikus ellenfogalmak is ... technikák, amelyek az

adott konfliktusokkal együtt mindaddig fennmaradnak, amíg új konfliktusok nem keletkeznek.”

Koselleck három antinómia kettőse a megismeréstudomány, a viselkedés elő-rejelzése és értékelése aspektusából legalább annyira fontos, mint pl. a történelemfilozófia, a politológia, az etika és a politika szempontjából. Dichotómiák, sémák nélkül elméletileg talán, gyakorlatilag bizonyosan nem élhetünk. A kérdés

„mindössze” az: aszimmetriáink kizárják-e, avagy legalább némileg engedik-e élni a toleráns, együttműködésre kész emberi viszonyulást.

Balogh Tibor

TRISCHLER FERENC: ASZTRIK